નામ:- મહિમ જયરાજસિંહ ડિ.

રોલ નંબર:- ~~293~~ 293 (293)

વિષય:- Banking and Finance

વિષય કોડ:- MJ-BAF-101

રજિસ્ટ્રેશન નંબર:- COC2025293

B.A. SEM:-1 T.Y.

મેજર વિષય:- અર્થશાસ્ત્ર

શ્રી આર. આર. લાલન
કોલેજ - ભુજ

PNR નંબર:- F2303000 1100334

વિદ્યાર્થીની સહિ   અધ્યાપકશ્રીની સહિ

J.D.JADEJA

J.D. JADEJA

* પ્રશ્ન:-1
આર. બી. આઈ ની નાણાકિય નિતી સમજાવો.

=> **પ્રસ્તાવના:**
રિઝર્વ બેન્ક ઓફ ઈન્ડિયા (RBI) ભારત નું કેન્દ્રિય બેન્ક છે. જે 1935 માં સ્થાપિત થયુ હતુ. તેનું મુખ્ય કાર્ય ભારતની આર્થિક સ્થિરતા જાળવવાનું છે. જેમા નાણાકિય નિતી (Monetary Policy) એક મહત્વ પુર્ણ ભાગ છે. નાણાકિય નિતી દ્વારા RBI આર્થિક વૃદ્ધિ, મોંઘવારી ના નિયંત્રણ, રોજગારી અને નાણાકિય ક્ષેત્રો ની સ્થિરતા પર અસર કરે છે. આ નિતી ને RBI ની મોનેટરી પર અસર કરે છે. આ નિતી ને RBI કરે છે. જે 2016 માં સ્થાપેલી છે. અને તેમા 6 સભ્યો હોય છે. (3 RBI અને 3 સરકારી નોમિનેટેડ).

* નાણાકીય નિતી શુ છે.

=> નાણાકિય નિતી એ એક એવા સાધનો નો સમૂહ છે. જેનો ઉપયોગ રાષ્ટ્રની મધ્યસ્થ બેન્ક દ્વારા એકંદર નાણા પુરવઠા ને નિયંત્રિત કરવા અને આર્થિક વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવા માટે કરવામાં આવે છે.

* નાણાકિય નિતીના પ્રકારો:
=> 1. વિસ્તારવાદિ નાણાકિય નિતી
2. સંકોચવાદિ નાણાકિય નિતી
3. તટસ્થ નાણાકિય નિતી

J.D. JADEJA

=> આ ત્રણ નાણાકીય નિતીઓના પ્રકારો દેશ ના આંતરિક ખર્ચતા ઉપર અને અન્ય દેશો સાથે આર્થિક વેપાર ઉપર અસર કરે છે.

* 1. વિસ્તારવાદિ નાણાકીય નિતી: *

=> " પૈસા વધારો, વ્યાજ ઘટાડો, ખર્ચતા લાવો."

પાસાઓ	વર્ણન
ઉદ્દેશ્ય	• આર્થિક વૃદ્ધી વધારવી બેરોજગારી ઘટાડવી મંદિ દુર કરવી.
સાધનો નો ઉપયોગ	• રેપો રેટ વધારો. • CRR/SLR ઘટાડો. • OMO દ્વારા બોન્ડ્સ ખરીદી 'રિવર્સ રેપો ઘટાડો.
અસરો	• લોન કરવી → રોકાણ ↑ • ખર્ચ વધે → ઉદ્યોગ ચાલે • GDP વૃદ્ધિ ↑
જોખમ	• મોંઘવારી વધી શકે (જો વધુ પડતું થાય)
ઉદાહરણ	• COVID-19 માં રેપો રેટ 4.00% સુધી ઘટાડ્યો CRR ઘ. કર્યો 10 લાખ કરોડનો લિક્વિડીટી ઉમેરાઈ.

* 2. સંકોચવાદિ નાણાકિય નિતી: *

=> " પૈસા ઘટાડો, વ્યાજ વધારો, મોંઘવારી રોકો."

લક્ષણ	વર્ણન
ઉદ્દેશ્ય	મોંઘવારી (Inflation) નિયંત્રણ અર્થતંત્ર ને 'ઓવર હિટ' થવાથી બચાવવું.
સાધનો નો ઉપયોગ	• રિપો રેટ વધારો • CRR/SLR વધારો • OMO દ્વારા બોન્ડસ વેચાણ રિવર્સ રિપો વધારો.
અસર	• લોન મોંઘી → ખર્ચ ઘટે • ક્રેડિટ ઘટે → માંગ ઘટે • મોંઘવારી ↓
જોખમ	• વૃદ્ધિ ધીમી પડી શકે
ઉદાહરણ (2022-23)	• મોંઘવારી 7.8% પર → રિપો રેટ 6.50% સુધી વધાર્યો OMO થી 72 લાખ કરોડ શોષાયા ને CPI 5% નિચે લાવી.

* 3. તટસ્થ નાણાકિય નિતી: *

=> " સંતુલન જાળવો - ન વધારો ન ઘટાડો!"

J.D.JADEJA

લક્ષણ	વર્ણન
ઉદ્દેશ્ય	મોંઘવારી અને વૃદ્ધિ વચ્ચે સંતુલન
સ્થિતિ	જ્યારે અર્થતંત્ર સ્થિર હોય (CPI 4% GDP - 7%)
સાધન	• રેટમાં કોઈ ફેરફાર નહિ. લિક્વિડિટી સ્થિર રાખવી. OMO / MSF નો મર્યાદિત ઉપયોગ.
અસર	અર્થતંત્ર સ્થિર ગતિએ ચાલે
ઉદાહરણ (2025)	ઓક્ટોબર 2025 માં રિપો 5.50% પર સ્થિર CPI 4.8 GDP 7% → Neutral stance

* નાણાકિય નિતીના મુખ્ય ઉદ્દેશ્યો *

⇒ 1. મોંઘવારી નિયંત્રણ: RBI નો પ્રાથમિક ધ્યેય 4% મોંઘવારી (CPI આધારિત) જાળવવાનો છે. જેમાં ± 2% ટોલરન્સ છે. આ 2016 ના નાણાકિય નિતી ફ્રેમવર્ક હેઠળ નક્કી થયું છે.

⇒ 2. આર્થિક વૃદ્ધિ: GDP વૃદ્ધિને પ્રોત્સાહન આપવું ખાસ કરીને નબળી વૃદ્ધિના સમયે.

J.D.JADEJA

=) ૩. નાણાકિય સ્થિરતા :- બેંકો માં પ્રમાની પર્યાપ્તતા, નિકીવિડિટી અને નાણાકિય ક્ષેત્રનું સંયમ ઘટાડવું.

=) ૪. રોજગારી અને વિનિમય દર :- રોજગારી વધારવી અને આ રૂપિયા ના મુલ્યને સ્થિર રાખવું.

=) * નાણાકિય નિતીના સાધનો *

=) રિઝર્વ બેન્ક ઓફ ઈન્ડિયા (RBI) તેની નાણાકિય નિતી ને અમલમા મુકવા માટે પ્રત્યક્ષ (quantitative) અને પરોક્ષ (qualitative) સાધનો ઉપયોગ કરે છે.

* 1. પ્રત્યક્ષ સાધનો :

=) આ સાધનો પૈસાના પુરવઠા ને સિધું અસર કરે છે. અને તેનો પ્રભાવ આપવા લાયક અર્થતંત્ર પર પડે છે.

સાધન	વર્ણન	ઉદ્દેશ્ય
રિપો રેટ (Repo-Rate)	RBI બેન્કો ને ટુંક ગાળામા ની લોન આપે છે. તેના પરનો વ્યાજદર બેન્કો તેમની સિક્યુરિટીઝ (બોન્ડ્સ) RBI ને ગીરવી મુકિ ને લોન લે છે.	મોંઘવારી નિયંત્રણ અને વ્યાજદરો નુ નિર્ધારણ
રિવર્સ રિપો રેટ (Reverse Repo Rate)	RBI બેન્કો પાસેથી અતિરિક્ત નાણા લે છે. તેના પરનો વ્યાજદર	બજાર માંથી પૈસા શોષી લેવા

J.D. JADEJA

કેશ રિઝર્વ રેશિયો (CRR)	બેન્કો એ તેમની થાપણ રકમ નો હિસ્સો RBI મા રોકડ માં જમા રાખવો.	બેન્કોની ક્રેડિટ આપવાની ક્ષમતા ઘટાડવી-વધારવી
સ્ટેચ્યુટરી લિક્વિડિટી રેશિયો (SLR)	બેન્કો એ તેમની નેટ ડિમાન્ડ એન્ડ ટાઈમ લાયબિલિટી (NDTL) ગોલ્ડ વગેરે માં રાખવા	બેન્કો ની લિક્વિડિટી અને સરકાર ની ધિરાણ ને નિયંત્રિત
માર્જીનલ સ્ટેન્ડિંગ ફેસિલિટી (MSF)	બેન્કો ઇમરજન્સી માં રેપો રેટ + 0.25% પર RBI પાસે થી લોન લઇ શકે	લિક્વિડિટી કટોકટી માં મદદ

અસર	ઉદાહરણ (2025)
વધારો → બેન્કો પાસે ઓછા પૈસા → ક્રેડિટ ઘટે. ઘટાડો → વધુ ક્રેડિટ	૪.50% (સ્થિર)
બેન્કોને સુરક્ષિત અસ્કયામતો માં રોકાણ કરવું.	18.00%
બેન્કોને અંતિમ ઉપાય આપે	૮.75%

* 2. પરોક્ષ સાધનો (Qualitative Tools)

⇒ આ સાધનો ક્રેડિટ ના વિતરણ ને નિયંત્રિત કરે છે અને ચોક્કસ ક્ષેત્રો પર અસર કરે છે

J.D. JADEJA

સાધન	વર્ણન	ઉદ્દેશ્ય	ઉદાહરણ
ઓપન માર્કેટ ઓપરેશન્સ (OMO)	RBI સરકારી બોન્ડ્સ ખરીદે વેચે છે.	બજારમાં લિક્વિડિટી વધારવી- ઘટાડવી	ખરીદ- વેચાણ લિક્વિડિટી વધે વેચાણ પૈસા ઘટે છે
માર્જિનલ રિક્વાયર- મેન્ટ્સ	કેટલીક લોનપર ગેરંટી મૂકવાની રકમ વધારવી.	ચોક્કસ સેક્ટરમાં ક્રેડિટ ઘટાડવી.	રિયલ એસ્ટેટમાં બબલ હોય તો માર્જિન વધારી.
ક્રેડિટ રેશનિંગ	RBI ચોક્કસ સેક્ટરો માટે ક્રેડિટ મર્યાદા નક્કી કરે.	અનાવશ્યક ક્ષેત્રોમાં ક્રેડિટ ઘટાડવી.	લક્ઝરી કાર લોન પર મર્યાદા.

* 3. અન્ય મહત્વના સાધનો:

=)

સાધન	વર્ણન	ઉપયોગ
લિક્વિડિટી એડજસ્ટ- મેન્ટ ફેસિલિટી (LAF)	રેપો + રિવર્સ રેપો નું સંયોજન.	રોજનો લિક્વિડિટી નિયંત્રણ
ટર્મ રેપો ઓપરે- શન્સ	7.14.28 દિવસ ની લોન	મધ્યમ ગાળાની લિક્વિડિટી
વેરિએબલ રેટ રેપો (VRR)	બજાર વ્યાજ દર સાથે રેપો	લિક્વિડિટી શોષણ

J.D. JADEJA

* મોનિટરી પોલિસી કમિટી (MPC)

- રચના :- ગવર્નર (ચેરપર્સન), ડેપ્યુટી ગવર્નર અને નિષ્ણાતો સરકાર દ્વાર નોમિનેટ.

- બેઠકો :- વર્ષમાં 6 વખત (બે મહિને એક) જેમા નાણાકિય નિતીના રિઝ્યુલ્યુશન પર મહત્વન મતદાન થાય છે.

- સંબંધિત નિર્ણય પ્રક્રિયા :- મોટા ભાગે ઇન્ફ્લેશન ટાર્ગેટિંગ પર આધારિત જેમા ડેટા (GDP, CPI IIR) વિશ્લેષણ આવે છે.

- સુપરવ્યુડિ :- 2025 સુધીમાં MPC ની બેઠકોમાં મોંઘવારી અને વૈશ્વિક અસર પર ધ્યાન કેન્દ્રિત થયુ છે.

* નાણાકિય નિતીની વિવિધ અસરો:

=) નાણાકિય નિતી (Monetary Policy) એ કેન્દ્રિય બેંક (જેમ કે ભારત માં RBI) દ્વારા આપવામાં આવતી નિતી છે. તેના મુખ્ય તત્વો નિચે મુજબ છે.

* 1. આર્થિક વૃદ્ધિ :

=) વિસ્તરણકારી નિતી :- વ્યાજદર ઘટાડીને અને પૈસાનો પુરવઠો વધારીને રોકાણ અને ખર્ચ વધે છે. જેનાથી GDP વૃદ્ધિ થાય છે.

⇒ સંકોચનકારી નિતી:- વ્યાજદર વધારીને ખર્ચ અને રોકાણ ઘટાડીને જે વૃદ્ધિદરને ધીમી પાડી શકે છે.

* 2. ફુગાવો:

⇒ નિચા વ્યાજદર થી માંગ વધે છે. જેનાથી ફુગાવો વધી શકે છે. (Demand - Pull Inflation)

⇒ ઊંચા વ્યાજદર થી માંગ ઘટે છે જે ફુગાવો ને નિયંત્રણ મા રાખે છે.

* 3. બેરોજગારી (Unemployment)

⇒ વિસ્તરણકારી નિતીથી વ્યવસાયો વધુ રોકાણ કરે છે.
⇒ સંકોચનકારી નિતીની રોકાણ ઘટે તો છે. જે બેરોજગારી વધારી શકે છે.

* 4. વિનિમય દર

⇒ ઊંચા વ્યાજદર થી વિદેશી મુડિ આકર્ષાય છે. જેનાથી રૂપિયા મજબુત થાય છે.

* 5. રોકાણ અને બચત (Investment and saving)

⇒ નિચા વ્યાજદર થી લોન સસ્તિ થાય છે. જે રોકાણ ને પ્રોત્સાહન આપે છે.

⇒ નિચા વ્યાજદર થી બચત ઘટે છે. પરંતુ રોકાણ ઘટે છે.

* નાણાકિય નિતીની વેપારીઓ પરની અસરો

અસરનું ક્ષેત્ર	વિસ્તરણ નિતી (નિચા-વ્યાજદર)	સંકોચન કારી નિતી (ઊંચાવ્યાજદર)
સ્ટોક માર્કેટ	માંગ ~~સસ્તી~~ સસ્તી ને કોર્પોરેટ નફો વધે ને બુલ માર્કેટ (નીફ્ટી / sensex વગેરે)	માંગ મોંઘી ને ખર્ચ ઘટે ને બેર માર્કેટ (વોલેટિલિટી વધે)
બોન્ડ / ડેટ માર્કેટ	બોન્ડ યીલ્ડ ઘટે ને કિંમત વધે	યીલ્ડ વધે ને બોન્ડ કિંમત ઘટે
વોલેટિલિટી (VIX)	ઓછી અનિશ્ચિતતા ને વોલેટિલિટી.	ઊંચી અનિશ્ચિતતા ઊંચી વોલેટિલિટી

* નાણાકિય નિતીની આયાત અને નિકાસકારો પર અસરો:-

=) 1. વિનિમય દર પર અસર (પ્રાથમિક અસર)

- વિસ્તરણ કારી નિતી (નિચા વ્યાજદર)

=) વિદેશી મૂડી બહાર વધે છે. જેનાથી સ્થાનિક કરન્સી બજાર માં નબળી પડે છે.

- નિકાસકારો માટે :- નિકાસ સસ્તા થાય કે વિદેશી બજારમાં સ્પર્ધા વધે છે. ને નિકાસ વધે નફો વધે.

- આયાતકારો માટે ને આયાત સસ્તા થાય છે. ને ખર્ચ ઘટે માર્જિન વધે અથવા આયાત વધે.

- संकोचनकारी निती (ऊंचा व्याजदर)
- विदेशी मुडि आकर्षाय छे. जेनाथी करन्सी मजबूत थाय छे.
- निकासकारो माटे :- निकास मोंघी थाय छे. विदेशी बजारमां स्पर्धा घटे ने निकास घटे नहीं घटे.
- आयातकारो माटे :- आयात सस्ती थाय छे. -> जसो घटे मार्जिन वधे अथवा आयात वधे.

=> 2. मांग अने फुगावो पर असरो (परोक्ष)

- विस्तरणकारी निती:- अर्थतंत्र मां मांग वधे छे. जेनाथी स्थानिक वस्तुओनी मांग वधे ने आयात वधे शके (जो स्थानिक पुरवठो अपुरती होय) परंतु फुगावो. वधे तो निकास कारोना खर्च वधे छे.
- संकोचनकारी निती:- मांग घटे छे. ने आयात घटे (ओछा वपराशी) फुगावो नियंत्रण मां रहे तो निकास कारो स्थिर किंमतो माल मळे छे.

* 3. क्रेडिट अने रोकाण पर असरो:

=> नीचा व्याजदर थी लोन सस्ती थाय छे. -> निकासकारो अने आयातकारो बन्ने व्यवसाय विस्तारनो श.. परंतु विनिमय दरनी असर वधुं घुरक्षण होय छे.

=> ऊंचा व्याजदर थी क्रेडिट मोंघ थाय छे. ने व्यवसाना विस्तार मां अडचण के आयात - निकासने असर करे छे.